

Э.М. Адиева¹ , С.Б. Альдешова^{1*} , А.М. Бакирбекова¹

¹Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы

*e-mail: aldeshova.s@asu.edu.kz

ҰЙЫМДАРДА СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа.

Коммерциялық ұйымдар өздерінің бәсекелестік артықшылықтарын сыртқы және ішкі ақпаратты пайдалану негізінде анықтай алады. Басқару шешімдерін қабылдауды бухгалтерлік-аналитикалық қамтамасыз етудің негізі ретінде бухгалтерлік есепті жетілдіру арқылы нарық жағдайларына сәтті бейімделуге болады. Бухгалтерлік есептің келешекті және тез дамып келе жатқан бағыттарының бірі – стратегиялық есеп. Шетелде стратегиялық басқару есебі дәстүрлі түрде басқару есебі үшін ең маңызды технологиялардың бірі ретінде қарастырылады.

Мақалада стратегиялық басқару есебінің теориялық негізін зерттеу, әр түрлі ғалымдардың пікірлеріне сараптама жүргізілген, басқару есебінің мәні ашылып көрсетілген. Кәсіпорынды басқару жүйесінде басқару есебінің алатын орны айқындалған. Жалпы басқару есебінің теориялық мәні мен оның кәсіпорынды басқаруда алатын орнын анықтау қажеттілігі тақырыптың өзектілігі болып табылады. Бүгінгі таңда шығындар мен кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелерін басқару саласында екі негізгі мәселе бар. Біріншісі, қазіргі экономика жағдайында отандық есеп жүйесінің теориясы мен тәжірибесін кәсіпорынды басқару мәселесі алдында тұрған жаңа міндеттерді орындауға қайта бағыттау. Екіншісі, шығындар туралы ақпарат алудың бейімделген жүйесін құру, өзіндік құнды калькуляциялаудың, қаржылық нәтижелерді есептеп шығарудың жаңа амалын, сонымен қатар талдау мен бақылаудың әдістерін қолдану және осының негізінде тиімді басқару шешімдерін қабылдау. Осыған байланысты кәсіпорындар үшін басқару есебі жүйесін жете зерттеу аса мәнге ие екендігі аталып өтіледі.

Негізгі сөздер: басқару есебі, стратегиялық басқару есебі, өндірістік шығындар, бухгалтерлік есеп, ақпараттар, пайдаланушылар.

Кіріспе.

Қазақстан Республикасында басталған отандық есепке алу теориясы мен практикасын халықаралық есепке алу жүйесімен интеграциялау процесі бұрынғы бірыңғай бухгалтерлік есепті қаржылық және басқарушылық есепке бөлуді қажет етті. Бухгалтерлік есепті екі ішкі жүйеге бөлудің негізгі себебі – қаржылық және басқарушылық, бухгалтерлік есептің бір бөлігін ішкі басқару қажеттіліктеріне, кеңейтілген өндіріс процесін дәлірек, толық, жедел көрсетуге және өндірістік ресурстарды тұтынудың ұтымдылығын бағалауға қайта бағыттау қажеттілігінен туындайды, өйткені өндірісті ұтымды ету өндіріс шығындары туралы нақты және егжей-тегжейлі ақпаратқа негізделуі керек. Өндірістік шығындар мен өнім шығару туралы жалпыланған деректерді жалпы (қаржылық) бухгалтерия оларды есептерді жасау кезінде және сыртқы пайдаланушылар үшін пайдалану мақсатында ұсынады.

Қазақстанның қазіргі экономика жағдайында басқару есебінің маңыздылығы арта түсуде. Бұған қарқынды дамып келе жатқан экономикалық қатынастар, шиеленіскен бәсекелестік және нарықтық жағдайдың өзгеруі ықпал етеді. Жалпы ұйымдарға басқару есебін енгізудің үдерісін тежейтін факторлар бар, олардың негізгілеріне келесілер жатады: - қызметкерлердің біліктілігінің төмен деңгейі; - ынталандыру шараларының болмауы; - ұйымның әртүрлі бөлімшелері арасында тығыз байланыстардың болмауы; - ең маңызды фактор – мақсатты айқындау және т.б. Басқару есебінің маңыздылығын түсіну үшін, оның мәніне назар аударған

дұрыс. Басқару есебі, ағылшын ғалымы К.Друридің пікірінше, шешім қабылдау, жоспарлау, бақылау және реттеу сияқты басқарушылық сипаттағы қызметті жүзеге асыру үшін қажетті ақпаратты дайындау. Бұл анықтама жалпы сипатқа ие, онда қандай ақпарат берілуі керек, қайдан келеді, қандай мерзімде деген сұрақтарға жауап беретін мәселелер қарастырылмайды. Осыдан басқарушылық есепті ұйымдастыру және оның әртүрлі қызмет салаларындағы мақсатын анықтау кәсіпорындардың жеке ерекшеліктеріне сәйкес жүзеге асырылады деген қорытынды жасауға болады. Мысалы, сауда фирмаларында негізгі мақсат – сатуды ұлғайту, ал өнеркәсіптік өндірістерде өнім өндірісін ұлғайту. Негізгі қателік – басқарушылық есепті өзгертілген бухгалтерлік есеп жүйесімен алмастыру әрекеті. Басқару есебі – бұл бір ұйымның шеңберінде оның басқару аппаратын жоспарлау, болжау, бақылау үшін қажетті ақпаратпен қамтамасыз ететін бухгалтерлік есептің ішкі жүйесі екенін ұмытпауымыз керек [1].

Экономика салаларындағы басқарушылық есеп барлық салаларға тән басқарудың жалпы мақсаттары мен міндеттеріне сүйене отырып, басқарушылық есепке нақты талаптарды қамтамасыз етеді, белгілі бір саланың базалық өндірістік процестеріне байланысты. Басқару есебі ұйымның менеджментін осы нәтижені талдауға және компания жұмысының тиімділігін арттыруға бағытталған басқару шешімдерін қабылдау үшін қажетті ұсыныстарды жасауға мүмкіндік беретін ақпаратпен қамтамасыз етеді.

Тәуелсіз бағыттардың бірі ретінде басқару есебі Қазақстанда салыстырмалы түрде қарағанда бертін келе қалыптасқаны белгілі. Көптеген уақыттан бері басқару есебі дәстүрлі бухгалтерлік есептің қосымша бөлігі ретінде танылды. Жаңа бағдарламалық кешендерді енгізу қажеттілігі бизнесті дамыту, нарықтық жағдайдың өзгеруі басқарушылық есептілікті қалыптастыру үшін де қажет болды. Бухгалтерлік есеп шеңберінен шыға отырып, бұл бағыт дами береді. Өйткені бизнесті басқаруды жедел жоспарлау мен бақылау үшін тиісті құжаттарда орындалған және тіркелген қаржылық операцияларды есепке алу деректері жеткіліксіз болуы мүмкін.

Басқару есебі кәсіпорынды басқарудағы өндірістік-есепке алу жүйесінің бөлігі ретінде, бухгалтерлік есеппен қатар, басқару процестері жүйесінде ерекше орын алады. Өндірістің сандық және құндық көрсеткіштері бойынша бастапқы деректерді жинаудан бастап, өндірісті басқарудың кез келген деңгейінде менеджерлер үшін қажетті ішкі есептілікті жасауға дейін оны қалыптастырудың барлық кезеңдерін қамтитын есептік-жедел ақпаратты пайдалануға негізделеді.

Кәсіпорынның ақпараттық жүйесіндегі басқару есебінің орнын қарастыра отырып, арнайы экономикалық әдебиеттердегі екі негізгі тәсілді атап өтуге болады:

1) Басқару есебі дәстүрлі бухгалтерлік есеп, экономикалық талдау және жоспарлау функцияларын қамтитын жүйе ретінде қарастырылады;

2) Басқару есебі дәстүрлі бухгалтерлік есептің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Мақала тақырыбын талдау барысында графикалық әдістер, жиынтықтарды талдау әдістері сараптамалар жасауға арқау болды.

Кез келген ұйымды жедел басқару, әсіресе қаржылық шешімдер қабылдау үшін барлық ақпаратқа ие болып қана қоймай, оны уақытылы және жүйелі түрде жаңартып отыру керек, яғни бұл үдерісті ретке келтіру керек болады. Басқару есебі жүйесі дәл осыған бағытталған.

Қолданыстағы басқару есебі өзінің жетілдірілуін талап ететіні сөзсіз. К.Друри бірнеше маңызды мақсаттарды ұсынады:

- тауарлы-материалдық қорларды басқарудың мақсаты;
- қызмет өнімдерінің сапасын басқарудың мақсаты;

- бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету мақсаты;
- шығындарды басқару мақсаты [2].

Гарвард университетінің ғалымдары Роберт Каплан мен Томас Джонсон былай деп жазды: «дәстүрлі басқару есебі өндірісті дамытудың заманауи деңгейі мен қатаң бәсекелестіктің талаптарын қанағаттандырмайды». Негіздер өте көп, бірақ маңызды себеп-қолданыстағы басқару есебі сыртқы пайдаланушыларға ақпарат бермейді. Сыртқы ақпарат, бұл:

- ақпаратты басқару;
- өндірістің инновациялық, креативті әдістерін қолдану;
- қорларды басқару;
- жеткізушілермен өзара байланыс, неғұрлым тиімді жеткізушіні таңдау;
- компанияның, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі;
- өнімнің сапасы, сапа сертификаты, өнімнің тұсаукесері;
- экологиялық шығындарды есепке алудың экологиялық аспектілері және т.б.

Басқару есебінің тиімділігін арттыру тікелей және оның әр түрі бойынша халықаралық сапа стандартының барлық талаптарына жауап беретін өнім сапасын арттыру мәселесін шешумен байланысты. Бұл мәселені шешу өз кезегінде өнім сапасының көрсеткіштері бойынша есеп ақпаратын жинау және дайындау сапасын арттыруды талап етеді. Сондықтан көптеген кәсіпорындар басқарушылық есеп жүйесін жетілдіруді қажет ететін қазіргі заманғы қатаң басқару жағдайында бәсекелестерінен озып, өмір сүру үшін өнімнің сапасына баса назар аудары бастады. Бұған басқарушылық талдау жүргізе отырып, қалыптасқан жағдайды жақсарту да ықпал етуі тиіс, оның нәтижелері бойынша өнім сапасын арттыру бойынша тиісті шаралар қабылданады. Басқару есебінің тиімділігін арттыру белгілі бір дәрежеде шаруашылық жүргізуші субъектілердің табысты бәсекелестік стратегиясын қалыптастыруды және жаңа әрі сапалы тауарларды уақытылы жеткізу үшін бәсекелестермен күресте артықшылық алуды, сондай-ақ ішкі және сыртқы тауар нарықтарында жетекші позицияларды иеленуді білдіреді.

Басқарушылық есеп жүйесінің тиімділігі сонымен қатар жедел басқару шешімдерін қабылдау үшін қажетті ақпаратты тез анықтауға мүмкіндік береді. Басқару есебінің тиімділігін арттыру оның түпкі мақсатына уақытылы қолжеткізумен – «қажетті адамдарға қажетті уақытта қажетті ақпаратты» берумен қамтамасыз етіледі.

Басқару есебінің тиімділігін бағалау критерийлерінің бірі – жұмсалған қаражаттан пайда алу, яғни мақсат бухгалтерлік персоналды ұстауға және оның біліктілігін арттыруға кететін шығындарды ақтауы керек. Басқару есебінің тиімділігін арттыру қажеттілігі өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудан және оның сапасын жақсартуға немесе сапасы жақсартылған жаңа өнімді шығаруға жұмсалатын шығындардың орындылығын бағалаудан туындайды. Басқарушылық есептің тиімділігін арттыруға оның беріктігі, сенімділігі және үнемділігі сияқты маңызды принциптерін мүлтіксіз сақтау ықпал ететінін ерекше атап өткен жөн.

Сондықтан қолданыстағы басқару есебін жетілдіру өзекті және уақытылы болып табылады. Шетелдік ғалымдардың жарияланымдарын зерттей отырып, біз басқарушылық есеп субъекті ішіндегі ақпаратты дайындайды және пайдаланады деген қорытындыға келдік. Яғни, басқару есебі тек ішкі ақпаратты дайындайды. Осыған сүйене отырып, объектілер – бұл оларды дайындау, өндіру, сату және басқару процестері. Осыған байланысты басқарушылық есеп ақпаратты дайындау бойынша іс-шараларды жүргізеді, ал ақпараттың басқарушылық шешімдерді уақытылы тиімді қабылдауда өзіндік маңызы бар.

Басқару есебіндегі ең маңызды орынды шығындар есебі алады, өйткені негізгі бәсекелестік артықшылықтар шығындар деңгейі мен бағасы болып табылады. Ұйым өсіп

келеді және қаржы ағындарын реттеу үшін бюджеттеу енгізіледі, сонымен қатар қаржылық жауапкершілік орталықтары бөлінеді және т.б. Қазақстандағы басқару есебінің тарихын қысқаша зерттей отырып, басқару есебі ішкі басқарудың өте маңызды қажеттіліктеріне байланысты өндірістік және сауда үдерістерінің күрделілігіне қарай дамыды деген қорытынды жасауға болады. Өндірісті дамытудың арқасында басқару есебі бухгалтерлік есеп жүйесінен ерекшеленді, ол кейіннен қарқынды дами бастады, кезең-кезеңімен бухгалтерлік есеп шеңберінен шықты. Басқару есебі – жедел (тактикалық) және болжамды (стратегиялық) басқару шешімдерін қабылдау үшін бүкіл ұйымның да, оның жекелеген бөлімшелерінің де қызметінің шығындары мен нәтижелері туралы ақпарат беретін ішкі шаруашылық есепке алудың интеграцияланған жүйесі. Басқарушылық есептің мақсаты – нақты өндірістік көрсеткіштерге қолжеткізуге жауапты менеджерлерді басқару шешімдерін талдау және қабылдау үшін қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету. Басқарушылық есеп ақпаратын пайдаланушылар – экономикалық субъектінің менеджменті. Басқару есебі туралы ақпарат көздері – ұйымның есеп жүйесінің деректері. Ақпарат субъективті сипатқа ие, ішкі, құпия болып табылады, жария етілмейді. Басқарушылық есеп пәні – тұтастай алғанда экономикалық субъектінің және оның жекелеген бөлімшелерінің (цех, бөлім, учаске және т.б.) қаржылық-шаруашылық (өндірістік және коммерциялық) қызметі. Басқарушылық есепке алу тактикасы қабылданған шешімдерді ұйымдастыруды, есепке алу, бақылауды, ынталандыруды, талдауды және реттеуді, сондай-ақ олардың қысқа мерзімде орындалуына жауапкершілікті қамтиды. Басқару есебінің стратегиясы ұзақ мерзімді дамуды анықтайтын басқару шешімдерін талдау, болжау, жоспарлау және үйлестіру жүйесін ұсынады. Кәсіпорында басқарушылық есеп жүйесін ұйымдастыру, ең алдымен, барлық бизнес-бөлімшелер өз функцияларын тиімді жүзеге асыру үшін компанияның қызметі туралы ақпарат пен түрлі экономикалық ақпарат алуы үшін қажет. Яғни, белгілі бір дәрежеде басқару есебін ақпаратпен қамтамасыз ету жүйесі ретінде қарастыруға болады (кең мағынада емес, басқару есебінің міндеттері бөлігінде), дегенмен бұл анықтама кәсіпорындағы басқару есебінің функцияларының толықтығын ашпайды [3].

Басқарушылық есептің негізгі рөлі оның барлық функцияларын уақытылы және сапалы орындау және осы негізде оның алдында тұрған міндеттерді сәтті шешу болып табылады. Бұған, әсіресе, нақты және жоспарланған кіріс, шығындар мен пайда көлемін салыстыру негізінде техникалық-экономикалық көрсеткіштерді талдау арқылы қолжеткізіледі.

Басқару есебі – экономикалық ғылымның жаңа кешенді саласы. Бұл оның үлкен артықшылығы, өйткені ғылымдардың түйіскен жерінде, әртүрлі ғылыми әдістерді қолдану кезінде жаңа білім мен технологияға айтарлықтай серпілістер болады.

Бұл басқару есебінің рөлін арттырады. Оны нақты нарықтық шаруашылық жағдайында жұмыс істейтін өндірушілер бағалай алады.

Басқару есебі ішкі бақылау және бюджеттеу жүйесін пайдалану негізінде тиімді ақпарат алмасуды жүзеге асыруға көмектеседі. Басқару есебі біртіндеп өндірістің әртүрлі салаларындағы қазақстандық кәсіпорындарда танылып келеді. Басқарушылық есепті әзірлеу және енгізу бойынша қызмет көрсетуге дайын көптеген аудиторлық фирмалар пайда болды. Қазақстан Республикасында басқару есебі бірнеше бағытта дамуда: 1) есептің жаңа түрлерін құру; 2) Ұйым қызметін неғұрлым егжей-тегжейлі ұйымдастыру; 3) басқару есебі бойынша мамандар даярлау. Басқару есебін ұйымдастыру әлдеқайда тиімді болуы үшін шаруашылық қызметті жедел есепке алу мен талдауды әзірлеу кезінде отандық тәжірибені, сондай-ақ шет елдердің тәжірибесін пайдалану қажет [4]. Сондай-ақ басқару есебін ұйымдастыруды әзірлеу кезінде мемлекеттік органдар мен бухгалтерлік қауымдастықтардың қатысуы мен қолдауы орынды.

Айта кету керек, басқару есебі – бұл қызмет салалары бойынша есеп, сонымен бірге жауапкершілік орталықтары бойынша өндіріс шығындарын есепке алу және өндірілген өнімді есептеу, шығындарды басқару, болжау, болашаққа бюджеттеу, тиімді басқару шешімдерін қабылдау. Тауарлы-материалдық қорларды, өнімдерді немесе қызметтерді өндіру мен өткізуді, оның рентабельділігін және кірісті ұлғайтуды басқару қазіргі бизнестегі негізгі талаптардың бірі болуы мүмкін. Алайда, қазіргі бизнестегі басты кемшілік – басқару шешімдерін қабылдауда «тиімділік» ұғымы жоқ. Оны тиімді пайдалану үшін берілген ішкі және сыртқы ақпарат белгілі бір талаптарға сай болуы керек:

- қысқалық – ақпарат анық болуы керек, артық ештеңе болмауы керек;
- сенімділік – менеджмент ақпаратта қателер немесе шатасулар жоқ екенін білуі керек;
- жеделдік – ақпарат тәулік немесе ауысымның аяқталуына дайын болуы керек;
- салыстырмалылық – ақпарат уақыты, бригадасы, бөлімшелері бойынша салыстырмалы болуы тиіс;
- орындылығы – ақпарат ол дайындалған мақсатқа сай болуы тиіс;
- рентабельділік – ақпаратты дайындау оны пайдаланудың пайдасынан артық болмауы керек;

- атаулылық – ақпарат жауапты орындаушыға жеткізілуі керек. Бұл жағдайда құпиялылықты сақтау керек. Басқару есебінің қағидалары – қызметтің үздіксіздігі және жоспарлау мен есепке алуда бірдей өлшем бірліктерін пайдалану; шығындарды бағалау және талдау.

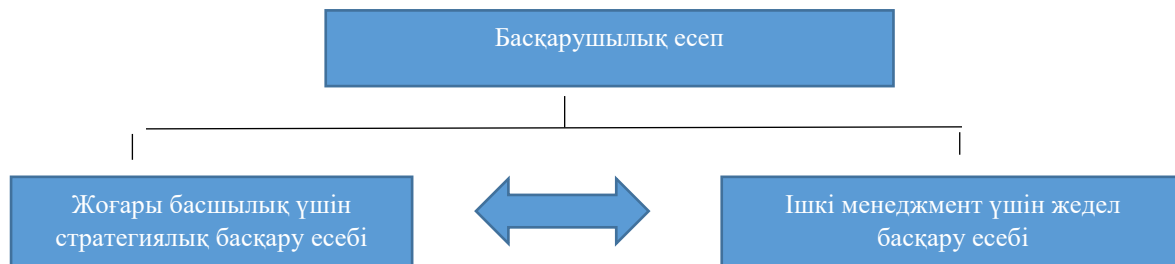
Экономиканы дамытудың қазіргі кезеңінің маңызды ерекшелігі бизнестің жоғары серпінділігі болып табылады, ол тез өзгереді стратегиялық ортада, өнімдерді, жұмыстарды, қызметтерді кеңейтілген ұсынуда, технологиялардың конвергенциясында, салалар мен нарық сегменттері арасындағы шекаралардың бұлыңғырлануында, ақпараттың тез ескіруінде және т.б. пайда болады. Қазіргі уақытта инновацияларды қолдану, брендті иелену, жоғары іскерлік бедел нарықтағы ұзақ мерзім ішінде тұрақты жағдайға кепілдік бермейді. Коммерциялық ұйымдар өздерінің бәсекелестік артықшылықтарын сыртқы және ішкі ақпаратты пайдалану негізінде пайдалануы керек. Нарықтық стратегияларды және бизнесті басқарудың арнайы әдістерін қолдану арқылы, соның ішінде басқару шешімдерін қабылдауды бухгалтерлік-аналитикалық қамтамасыз етудің негізі ретінде бухгалтерлік есепті жетілдіру арқылы нарық жағдайларына сәтті бейімделуге болады. Бухгалтерлік есептің келешекті және тез дамып келе жатқан бағыттарының бірі – стратегиялық есеп [5]. Шетелде стратегиялық басқару есебі дәстүрлі түрде басқару есебі үшін ең маңызды технологиялардың бірі ретінде қарастырылады.

Көптеген ғалымдар басқарушылық есептің негізі өндірістік есеп болып табылады деген ортақ пікірде. Басқалары бәсекелестіктің қазіргі жағдайында негізгі бағдарлар ұйымның даму стратегиясына бағытталуы керек деп санайды. Сонымен бірге басқару ақпаратын пайдаланушылардың құрамын ескеру қажет. Бүгінгі таңда басқарушылық есепті дамытудың ең перспективалы бағыты стратегиялық басқарушылық есепті қалыптастыру болып табылады.

Сондықтан «стратегиялық басқару есебі» ұғымына «өндірістік есеп» ұғымына қарағанда әлдеқайда кең мағынаны енгізу қажет. Біріншіден, стратегиялық басқару есебі ұйымда қолданылатын ақпараттың барлық жиынтығын пайдалануға негізделген. Бұған тек бастапқы, жиынтық бухгалтерлік есеп және оның есептілігі ғана емес, сонымен қатар жедел және статистикалық есеп, нормативтік-анықтамалық, аналитикалық және басқа ақпарат кіреді. Екіншіден, стратегиялық басқару есебінің мақсаты (оңтайлы басқару шешімдерін негіздеу және қабылдау) негізгі функциялары есепке алу, бақылау және басқару болып табылатын өндірістік есепке алудан айырмашылығы, басқарудың барлық функцияларын (жоспарлау және

болжау, қызметті ұйымдастыру, бухгалтерлік есеп, бюджеттеу, бақылау, талдау және бағалау, ынталандыруды реттеу) іске асыру арқылы қолжеткізіледі.

Мамандар басқару есебін пайдаланушылар топтары бойынша өзара байланысты екі элементке бөлуге болады деп болжайды: - кәсіпорынның жоғары басшылығы үшін стратегиялық басқару есебі; - ішкі менеджмент үшін жедел басқару есебі (1-сурет).

Сурет 1 – Пайдаланушылар топтары бойынша басқару есебінің элементтері

Стратегиялық басқару есебі ақпаратты жинау, тіркеу және жалпылау жүйесі ретінде сөздің тар мағынасында есепке алуды білдірмейді. Бұл әртүрлі ішкі жүйелер мен басқару әдістерін біріктіретін және оларды бір мақсатқа бағындыратын ұйымды басқару жүйесі.

Стратегиялық басқару есебі жүйесінде қалыптасқан экономикалық ақпарат жағдайларды бағалау және стратегиялық басқару шешімдерін әзірлеу үшін қолданылады. Қазақстан Республикасында стратегиялық басқару есебінің жұмыс істеу мүмкіндігіне бухгалтерлік есепті заңнамалық реттеу әсер етеді. Ұйымда ішкі есеп жүйесін заңды түрде құру үшін қажетті алғышарттар «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңға енгізілген [6]. Стратегиялық басқарушылық есептің негізгі мақсаты – оның өндіріс тиімділігін қамтамасыз етуге, өндірістік ресурстарды пайдаланудың ұтымдылығын бақылауға және бағалауға, өндіріс тиімділігін арттыруды тежейтін факторларды уақытылы анықтауға, өнім өндірісінің рентабельділігін, нарық қажеттілігін жедел анықтауға және осы негізде оның өндірісін болжауға бағдарлануы.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қарастырылып отырған стратегиялық басқару есебінің анықтамалары процесінде олардың барлығы жарықтандырудың әртүрлі аспектілерімен басқарушылық есепті тек өндірістік есепке алумен немесе шығындарды есепке алумен байланыстыратыны байқалды. Алайда, ұйымдардың практикалық қызметінде менеджменттің әртүрлі деңгейлерінің басшылары жағдайға байланысты қаржылық-экономикалық қызмет туралы әртүрлі ақпаратты пайдаланады. Осыған сүйене отырып, басқарушылық есеп тек өндірістік есеп шеңберінде ғана өмір сүре алмайды, бірақ ұйымның барлық қызметіне таралуы керек.

Зерттеулер стратегиялық басқару есебі өндірістік есептен келесі ерекшеліктерге ие деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- стратегиялық басқару есебі деректердің екі түрімен жұмыс істейді: болған оқиғалар туралы мәліметтер; болашақ кезеңдердің бағалау деректері;
- басқару мәселелерін шешудегі қадам бастапқы ақпарат ешқашан толық болмайды, яғни деректердің толықтығы шешілетін мәселеге және басқару субъектісіне байланысты салыстырмалы болып табылады;
- стратегиялық басқару есебі «direct-costing» жүйесін пайдалана отырып, шекті табысты есептеуге мүмкіндік береді;

- стратегиялық басқару есебі шығындар мен жауапкершілік орталықтары бойынша шығындар мен кірістерді қамтитын сараланған есепке алумен сипатталады;

- стратегиялық басқару есебі – жауапкершілік орталықтары бойынша сараланған ақпарат түрі.

Стратегиялық басқару есебі келешекке бағытталған және басқарушылық есептің маңыздылығын арттыратын әлеуетті даму бағыты ретінде қарастырылады және сонымен бірге стратегиялық менеджменттің ақпараттық қажеттіліктерін қамтамасыз етуі керек бухгалтерлік-аналитикалық жүйе болып табылады. Стратегиялық басқарушылық есептің негізгі элементтерін мыналар деп санауға болады:

- Стратегиялық талдау;
- Стратегиялық жоспарлау;
- Бюджеттеу;
- Бақылау;
- Үнталандыру.

Тиісінше, басқарушылық есеп элементтерінің жиынтығына сүйене отырып, біз стратегиялық басқару есебі тек жүйелік есеп пен стратегиялық талдауды ғана емес, сонымен бірге басқа өзара байланысты және өзара тәуелді элементтерді де қамтитынын көреміз [7].

Қазіргі заманғы стратегиялық басқару есебі – бұл өндіріс шығындарын есепке алу және өнімнің өзіндік құнын есептеу ғана емес, сонымен қатар ұйымның және оның бөлімшелерінің қызметін бағалау, тәуекел мен белгісіздік жағдайында басқару шешімдерін қабылдау және негіздеу мәселелерін шешетін объектілер мен басқару субъектілері арасындағы қатынастардың күрделі жүйесі. Бұл бухгалтерлік есеп жүйесін әзірлеу және енгізу жеке салалар, әдістер немесе нақты бағыттар бойынша емес, тек бірыңғай кешенде жүзеге асырылуы мүмкін. Тәжірибе көрсеткендей, бірлік күш-жігер (нормативтік әдісті немесе айнымалы шығындарды есепке алу әдісін енгізу) алдын ала сәтсіздікке ұшырайды. Сондай-ақ, отандық есеп жүйесі үшін уақыт факторының маңызды рөлін ескеру қажет. Қазақстан ұйымдарында есепке алудың жаңа, неғұрлым заманауи тәсілдері мен әдістерін әзірлеу және енгізу кезінде кез келген уақытты жоғалту олардың бәсекеге қабілеттілігінің одан әрі төмендеуіне әкеледі. Осыған сүйене отырып, стратегиялық басқарушылық есепті ұйымдастырудың негізгі процесі, ұйымдар ішіндегі ақпараттың негізгі жеткізушісі ретінде өндірістік шығындарды есепке алу жүйесін егжей-тегжейлі зерттеу, оның мақсаттары мен міндеттерін анықтау, сондай-ақ оны шешу отандық бухгалтерлік құрылымның қалыптасуында жаңа сапалы секіріс жасауға мүмкіндік беретін проблемалар жиынтығы қажет.

Қорытынды.

Стратегиялық басқару есебі жүйесі дамытудың қазіргі кезеңінде, біздің ойымызша, оған терең қызығушылық таныту керек, бұл отандық тәжірибеде ескі бухгалтерлік есеп жүйесін қарапайым жетілдіру арқылы еңсеру күрделі мәселелердің болуына байланысты мүмкін емес. Шетелдік басқару есебі осындай әдістер мен тәсілдерге ие, оларды бейімделген пайдалану, егер бәрі болмаса, көптеген қиындықтарды шешуге мүмкіндік береді. Алайда, басқарушылық есептің шетелдік әдістерін енгізу отандық есеп жүйесіне жаңа мәселелер туғызады. Оларды сәтті шешу қазіргі уақытта отандық бухгалтерлік есептің маңызды жетістіктерінің бірі болып табылады және оны әлемдік бухгалтерлік стандарттар деңгейіне көтереді.

Келесідей қорытынды жасауға болады: басқару есебі – бұл кәсіпорындағы менеджмент жүйесінің негізі. Басқару есебі басқару шешімдерін қабылдау қажеттілігінің негізгі дәлелі болып табылады. Ағымдағы есеп жүйелері кәсіпорынның операциялық міндеттерін шеше алады, ең оңтайлы және басқарылатын процестерді құруға, бизнестің нәтижелі ағымдағы

жұмысын қамтамасыз етуге бағытталған қажетті атқарушы шешімдерді енгізуге көмектеседі. Стратегиялық мәселелерді есепке алу жүйелері бөлімшелер мен компанияның қызметін тұтастай талдауға, оны жаңғыртуға және нақты қаржылық және басқару құралдары есебінен тиімділікті арттыруға, осылайша іскерлік мүмкіндіктер мен келешектерін кеңейтуге көмектеседі.

Басқарушылық орынды жеңілдету, оның рөлін арттыру және тиімділікті арттыру қазіргі экономика жағдайында тиімділікті арттыруға және экономикалық тетікті жетілдіруге әсер ететін факторлардың бірі болып табылады.

Бұл дегеніміз, бизнесті тиімді басқару және дамыту үшін белгілі бір ұйымның ерекшелігіне байланысты басқарушылық есепке алу жүйелерінің барлық мүмкіндіктері мен түрлерін пайдалану қажет. Басқару есебі, тұтастай қарастырылған уақытта, қаржы-шаруашылық қызметін бақылау бойынша кәсіпорынның маңызды саласы болып табылады және сонымен қатар кәсіпорынның экономикалық тиімділігіне әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Булат Е.Э., Полторацкая Е.В. Становление стратегического управленческого учета как перспективного направления развития системы традиционного управленческого учета. NovaUm.Ru. — № 15. — 2018. — 111 с.
- 2 Кузина А.Ф. Учетная политика организации в управленческом учете. Вестник КСЭИ. — №73-74 (1-2). — 2018. — 149 с.
- 3 Ленкова М.И. Особенности формирования внутренней управленческой отчетности. Вестник КСЭИ. — №2-3 (70-71). — 2019. — 178 с.
- 4 Назарова В.Л. Стратегический управленческий учет и его отличия от производственного учета. Сборник статей. Наука XXI века. — 2019. — 172 с.
- 5 Елекенов Б.С. Қазіргі кездегі басқару есебінің негізгі мәселелері. Мақалалар жинағы. Global Science and Innovations: Central Asia. — № 7 (12). — 2021. — 8 б.
- 6 Кулекешова А.Б. Ұйымның шығындарын олардың пайда болу орындары бойынша оптимизациялау. С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің Ғылым Жаршысы (пәнаралық). — № 4(91). — 2020. — Б. 111-118
- 7 Альдешова С.Б., Адиева Э.М. Мұнай-газ саласындағы кәсіпорындарда басқару есебін ұйымдастыру ерекшеліктері. Мақалалар жинағы. Адами капитал экономикалық дамудың негізгі факторы ретінде. — 2022. — Б. 79-82

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация.

Коммерческие организации могут определять свои конкурентные преимущества на основе использования внешней и внутренней информации. Успешно адаптироваться к рыночным условиям можно путем совершенствования бухгалтерского учета как основы бухгалтерско-аналитического обеспечения принятия управленческих решений.

Одним из перспективных и быстрорастущих направлений бухгалтерского учета является стратегический учет. За рубежом стратегический управленческий учет традиционно рассматривается как один из важнейшего направления управленческого учета.

В статье проведено исследование теоретической основы стратегического управленческого учета, экспертиза мнений различных ученых, раскрыта сущность управленческого учета. Определено место управленческого учета в системе управления предприятием. Актуальность темы заключается в экономической сущности управленческого учета в целом и необходимости определения его места в управлении предприятием. На сегодняшний день в области управления затратами и финансовыми результатами деятельности предприятия существует два основных вопроса. Во-первых, переориентация теории и практики отечественной системы учета в современных условиях экономики на выполнение новых задач, стоящих перед проблемой управления

предприятием. Во-вторых, создание адаптивной системы получения информации о затратах, применение новых приемов калькуляции себестоимости, расчета финансовых результатов, а также методов анализа и контроля и принятие на их основе эффективных управленческих решений. В этой связи отмечается, что для предприятий большое значение имеет детальное изучение системы управленческого учета.

Ключевые слова: управленческий учет, стратегический управленческий учет, производственные затраты, бухгалтерский учет, информация, пользователи.

ORGANIZATION OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING IN ORGANIZATIONS FEATURES

Abstract.

Commercial organizations can determine their competitive advantages based on the use of external and internal information. It is possible to successfully adapt to market conditions by improving accounting as the basis of accounting and analytical support for managerial decision-making.

One of the promising and fast-growing areas of accounting is strategic accounting. Abroad, strategic Management accounting is traditionally regarded as one of the most important management accounting technologies.

The article studies the theoretical basis of strategic management accounting, the examination of the opinions of various scientists, reveals the essence of management accounting. The place of management accounting in the enterprise management system is determined. The relevance of the topic lies in the theoretical significance of management accounting in general and the need to determine its place in enterprise management. To date, there are two main issues in the field of cost management and financial performance of an enterprise. The first is the reorientation of the theory and practice of the domestic accounting system in modern economic conditions to fulfill new tasks facing the problem of enterprise management. Secondly, the creation of an adaptive system for obtaining information about costs, the use of new methods of cost calculation, calculation of financial results, as well as methods of analysis and control and making effective management decisions based on them. In this regard, it is noted that a detailed study of the management accounting system is of great importance for enterprises.

Key words: management accounting, strategic management accounting, production costs, accounting, information, users.

REFERENCES

- 1 Bulat E.Je., Poltorackaya E.V. Stanovlenie strategicheskogo upravlencheskogo ucheta kak perspektivnogo napravleniya razvitiya sistemy traditsionnogo upravlencheskogo ucheta. [*The formation of strategic management accounting as a promising direction for the development of the traditional management accounting system*]. NovaUm.Ru. 2018. № 15. 111 p. [in Russian]
- 2 Kuzina A.F. Uchetnaya politika organizatsii v upravlencheskom uchete. [*Accounting policy of the organization in management accounting*]. Vestnik KSJeI. №73-74 (1-2). 2018. 149 p. [in Russian]
- 3 Lenkova M.I. Osobennosti formirovaniya vnutrennei upravlencheskoi otchetnosti. [*Features of the formation of internal management reporting*]. Vestnik KSJeI. № 2-3 (70-71). 2019. 178 p. [in Russian]
- 4 Nazarova V.L. Strategicheskii upravlencheskii uchët i ego otlichia ot proizvodstvennogo ucheta. [*Strategic management accounting and its differences from production accounting*]. Sbornik statei. Nauka XXI veka. 2019. 172 p. [in Russian]
- 5 Elekenov B.S. Kazirgi kezdegi baskaru esebinin negizgi maseleleri. [*The main problems of management accounting today*]. Makalalar zhiny. Global Science and Innovations: Central Asia. № 7 (12). 2021. 8 p. [in Kazakh]
- 6 Kulekeshova A.B. Ujymnyn shygyndaryn olardyn paida bolu oryndary boiynsha optimizatsiyalau. [*Optimization of the costs of the organization according to their places of occurrence*]. S.Seifullin atyndagy Kazak agrotehnikalyk universitetinin Gylym Zharshysy (panaralyk). № 4(91). 2020. P. 111-118 [in Kazakh]
- 7 Aldeshova S.B., Adietova Je.M. Munai-gaz salasynyndagy kasiporyndarda baskaru esebin uymdastyru erekshelikteri. [*Peculiarities of organization of management accounting in oil and gas enterprises*]. Makalalar zhiny. Adami kapital ekonomikalyk damudyn negizgi faktory retinde. 2022. P. 79-82 [in Kazakh]

Information about authors:

Elmira Adiyetova – candidate of economic sciences, Departments “Finance and accounting”, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

E-mail: e.adietova@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2400-6357>

Samal Aldeshova – **corresponding author**, master economic sciences, senior teacher of “Finance and Accounting”, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

E-mail: aldeshova.s@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5366-2487>

Aigul Bakirbekova – candidate of economic sciences, associate professor, professor of the Departments of “Economic”, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

E-mail: aigul_bakirbek@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0981-8306>

Информация об авторах:

Эльмира Адиева – кандидат экономических наук, кафедры «Финансы и учет», Атырауский университет имени Х.Досмухамедова, г.Атырау, Республика Казахстан

E-mail: e.adietova@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2400-6357>

Самал Альдешова – **основной автор**, магистр экономических наук, старший преподаватель кафедры «Финансы и учет», Атырауский университет имени Х.Досмухамедова, г.Атырау, Республика Казахстан

E-mail: aldeshova.s@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5366-2487>

Айгуль Бакирбекова – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, и.о. профессор кафедры «Экономика», Атырауский университет имени Х.Досмухамедова, г.Атырау, Республика Казахстан

E-mail: aigul_bakirbek@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0981-8306>

Авторлар туралы ақпарат:

Эльмира Адиева – экономика ғылымдарының кандидаты, «Қаржы және есеп» кафедрасы, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: e.adietova@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2400-6357>

Самал Альдешова – **негізгі автор**, экономика ғылымдарының магистрі, «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: aldeshova.s@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5366-2487>

Айгуль Бакирбекова – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., «Экономика» кафедрасы, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: aigul_bakirbek@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0981-8306>